

Nada Zgrabljic Rotar (ur.),
Digitalno doba: Masovni mediji i digitalna kultura,
Jesenski i Turk, 2020, str.440,
ISBN:978-953-222-835-9

U drugom izdanju uredničke knjige redovite profesorice komunikologije Nade Zgrabljic Rotar *Digitalno doba: Masovni mediji i digitalna kultura* dvadeset i pet stručnjaka, znanstvenika i medijskih profesionalaca istražuju i tumače načine na koje je digitalna tehnologija promijenila kulturu, medije i društvo. Autori u šesnaest članaka, u kojima analiziraju utjecaj interneta i digitalizacije na usvajanje novih vještina, ali i promjene u samoj proizvodnji i distribuciji sadržaja, progovaraju i o potrebi prilagodbe novom vremenu i zahtjevima nove publike, aktivnim „prosumerima“. Digitalizacija znači velike promjene za masovne medije u ekonomskom, organizacijskom i profesionalnom smislu. U knjizi se prikazuje kako je digitalno doba omogućilo primjerenije arhiviranje građe, bogatije televizijske sadržaje i raznovrsniju televizijsku ponudu, razvoj građanskog i konstruktivnog novinarstva, nove mogućnosti *online* marketinga i odnosa s javnošću, usavršavanje digitalne fotografije, digitalizaciju kazališta i kriptiranog koda kao važnog elementa novog sustava ekonomskog i medijskog komuniciranja. Knjiga je bo-

gato opremljena suvremenim fotografijama koje vjerno prikazuju digitalnu medijsku zbilju, ali i detaljnim prikazima tehničkih koncepata i alata koji olakšavaju razumijevanje novih komunikacijskih paradigmi. Hrvoje Stančić, profesor na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, u tekstu *Načela digitalne komunikacije* piše o načinima bilježenja arhivske građe, ali i o nužnosti pohrane vrijednih podataka. Inženjer Damir Šimunić s Hrvatske radiotelevizije u tekstu *Televizija u digitalnom okruženju* istražuje digitalizaciju televizije u Hrvatskoj i njenu interaktivnost, mogućnosti brojnih platformi u kojima uz profesionalne novinare sudjeluju i građani, novinari amateri. Igor Duić i Ernest Strika pišu o novim digitalnim uslugama koje je primijenila i Hrvatska radiotelevizija, dok Damir Hajduk i Duško Zimonja u svojem tekstu objašnjavaju proces digitalizacije lokalnih i regionalnih televizija u Hrvatskoj. Nazif Demoli, znanstveni savjetnik u zagrebačkom Institutu za fiziku, u radu *Vizualna informacija i holografija: znanstveni temelji medijske atraktivnosti* objašnjava moguć-

nosti 3D slika i primjenu holografije u medijskom prostoru. Tamara Kunić i Nada Zgrabljic Rotar pišu o razvoju informativnih portala u Hrvatskoj i potrebi da se profesionalni novinari prilagode novim izazovima te da u svoj, dosad zatvoreni medijski prostor, puste i čitatelje koji žele sudjelovati u stvaranju sadržaja. Profesorica novinarstva na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu Tena Perišin i multimedijски producent Nikola Šimić pišu o *konstruktivnom novinarstvu*, konceptu koji je nastao kao pokušaj da se zaustavi kriza novinarstva te u svom radu propitkuju i analiziraju pristupe svjetskih urednika koji su pokušali doskočiti tom problemu. O digitalnoj fotografiji pišu profesori Marjan Družovec, Tatjana Welzer i Luka Hrgarek sa Sveučilišta u Mariboru, kao i Stanko Herceg u radu *Digitalna fotografija i profesija fotoizvjestitelj*, u kojem progovara o načinima korištenja tehnoloških mogućnosti u fotografiranju i obradi fotografija, ali i mogućnostima manipulacije slikom. Mihaela Majcen Marinić i Simon B. Narath u tekstu *Digitalna animacija i mogućnosti primjene* pišu o korištenju animacije u javnim medijima. Miran Miošić piše o načinima montaže slike i zvuka te daje savjete o digitalnim alatima koji ubrzavaju cijeli proces, ali i dodaju vrijednost cjelokupnom iskustvu gledanja filma.

U tekstu *Digitalizacija zvuka na filmu: ...you ain't heard nothin' yet!* dizajner zvuka Ranko Pauković piše o postprodukciji filmskoga zvuka i mogućnostima koje je digitalizacija donijela filmu. O kazalištu u digitalnom dobu pišu Darko Lukić i Mario Gigović s Akademije dramskih umjetnosti, koji najavljuju novi uzlet u suvremenom kazališnom doživljaju, koje s publikom danas komunicira i digitalnim alatima. O utjecaju digitalizacije na odnose s javnošću piše Bernard Miošić analizirajući načine na koje se struka približava korisnicima. Sveučilišne profesorice Jasna Horvat, Jospa Mijoč i Nives Tomašević pišu o kriptiranom kodu kao komunikacijskom mediju s različitim načinima primjene. Svojim raznolikim sadržajem i širinom područja koje knjiga obuhvaća odličan je alat u nastavi za studente, ali i svakodnevni priručnik za medijske stručnjake. Vrijedan doprinos je i bogata, dobro tumačena stručna terminologija primjerena područjima koje autori problematiziraju. Ova knjiga sigurno će olakšati kretanje u svijetu digitalnih medija ne samo studentima nego i onima koji već dugo žive i rade u tom svijetu, bilo kao znanstvenici istraživači, bilo kao medijski profesionalci.

Tamara Kunić

Thomas B. Ksiazek i Nina Springer,
Routledge, New York, 118 pp., 2020.
User Comments and Moderation
in Digital Journalism: *Disruptive Engagement*
ISBN 978-0367-497521

Knjiga *User Comments and Moderation in Digital Journalism* istražuje načine na koje medijske kuće moderiraju komentare čitatelja i zbog čega sve više medija onemogućuje komentiranje članaka na svojim informativnim portalima. Izvanredni profesor Thomas B. Ksiazek s američkog Sveučilišta Villanova i izvanredna profesorica Nina Springer sa švedskog Sveučilišta Södertörn u knjizi analiziraju načine na koje su komentari čitatelja, isprva zamišljeni kao mjesto demokratske javne rasprave, uzrokovali svojevrsnu eroziju komunikacije u javnoj sferi i doveli profesionalno novinarstvo pred velike izazove. Iako komentiranje novinskih članaka možemo promatrati kao oblik participativnog novinarstva i velik korak za deliberativnu demokraciju, istraživanja su pokazala kako komentari čitatelja zapravo rijetko doprinose argumentiranoj javnoj raspravi te da su doprinosi publike stvaranju i distribuiranju medijskog sadržaja i dalje minorni. Dio odgovornosti svakako je na urednicima koji kontroliraju sadržaje koje građani objavljuju, no i kvaliteta komentara često je vrlo upitna, a nedostatak pravne regulacije i anonimnost građana na internetu samo

pogoduje povećanju nepristojnih komentara.

U prvom poglavlju autori daju pregled trenutnog stanja unutar medijskih kuća i njihov odnos prema komentarima čitatelja. Zbog velikog broja nepristojnih komentara, u javnosti se, ali i unutar medijskih kuća, postavlja pitanje o vrijednosti i potrebnosti takvog oblika participacije građana u medijskim sadržajima. Premda neki hvale komentare zbog doprinosa javnoj raspravi, često ih i kritiziraju zbog negativno intoniranih objava, a ni sami novinari doprinose građana ne smatraju osobito vrijednima. Zahvaljujući tehnologiji novinari sada brže i jednostavnije mogu dobiti informacije od čitatelja, koji mogu biti svjedoci nekog događaja, dati dodatne podatke o akterima novinskih tekstova ili na bilo koji drugi način doprinijeti sadržaju. Iako se učestalo govori o potrebi za ograničenjem širenja negativno intoniranih komentara čitatelja, građani željni rasprave strogu moderaciju doživljavaju kao prijetnju slobodi govora. Zbog tih suvremenih izazova, istraživanje Ksiazeka i Springer pokazalo je da je dvadeset medijskih kuća odlučilo posve ukinuti mogućnost komentiranja.

U drugom poglavlju Książek i Springer raspravljaju o razlozima, ponašanjima i emocijama čitatelja koji se odlučuju registrirati na informativnim portalima i komentirati novinarske tekstove. Participaciju u vijestima promatraju kroz tri dimenzije: reakciju na sadržaj članka, reakciju na druge komentatore ili reakciju na doprinose novinara. Razlika je, zaključuju, u načinima komentiranja, odnosno razinama komunikacije. Primjećuju da u međusobnim komentarima ima više prepirki i negativno intoniranih komentara te da su čitatelji manje emocionalno uključeni. Isto tako, velik utjecaj na sam tijek rasprave i osobitosti komentara imaju tema i način prezentacije novinskog članka.

Komentiranje kao oblik sudjelovanja u javnom životu tema je trećeg poglavlja, u kojem autori raspravljaju o Habermasovu poimanju javne sfere kao mjesta ostvarivanja deliberativne demokracije, u kojem se postiže argumentirana, uključiva i empatična diskusija. Tu ponovno ukazuju na problem nepristojnosti, odnosno nepostojanja konsenzusa oko definicija nepristojnosti, koje uvelike ovisi o rasi, narodnosti, kulturi i obrazovanju.

U četvrtom poglavlju autori propitkuju anonimnost komentatora, odnosno mogućnost da im anonimnost jamči veću slobodu u izražavanju mišljenja te analiziraju načine registracije i pravila komentiranja na različitim svjetskim informativnim portalima. U petom i šestom, ujedno i posljednjem

poglavlju knjige, autori predlažu modele moderiranja kojima bi se komentari čitatelja ipak mogli popraviti i jasnije regulirati. Daju primjere slučajeva u kojima je smanjena količina uvredljivog sadržaja, a dio uspjeha vide u aktivnoj uključenosti novinara i urednika u komunikaciju s čitateljima. Bave se i idejom da se umjetna inteligencija, odnosno sofisticirani sustavi za prepoznavanje jezika koriste kao alati za moderaciju komentara. Knjigu zaključuju prijedlogom da se komentari čitatelja ili ugase ili da se poprave te potiču model koji uključuje znatan angažman korisnika, profesionalnih novinara i osoblja te najmodernije tehnologije. Ova knjiga vrijedan je podsjetnik na važnost participacije građana u stvaranju ne samo medijskih doprinosa, nego općenito u proizvodnji sadržaja na internetu, od jednostavnog komentiranja do objava na društvenim mrežama. Izostanak regulacije i tromost uredništva u praćenju ili prilagodbi rastućoj poplavi negativnih komentara dovela je medijske kuće pred radikalnu odluku o tome hoće li komentari nestati ili će se morati popraviti. Autori točno upozoravaju da je trenutno stanje neodrživo te predlažu strategije kako bi komentari čitatelja postali kvalitetniji i kako bi sama moderacija postala transparentnija, pri čemu vjeruju da će time potaknuti produktivniju javnu deliberaciju u digitalnom novinarstvu.

Tamara Kunić

Christian Fuchs, *Rereading Marx in the Age of Digital Capitalism*, Pluto Press, London, ISBN: 9780745339993

Christian Fuchs is currently a professor at the University of Westminster, where he is the Director of the Communication and Media Research Institute (CAMRI). Fuchs' fields of expertise are social theory, critical theory, critical digital and social media research, Internet & society, the political economy of media and communications. Fuchs published a book entitled "Rereading Marx in the Age of Digital Capitalism" in 2019. The book seeks to answer two questions to demonstrate the importance of Marx in these days of technological and digital transformation: Why is Marx relevant today? How can we make sense of Marx in the age of digital and communicative capitalism? These questions are answered with 6 chapters in the book.

Fuchs explains in detail the importance and meaning of re-reading Marx in the introduction. He emphasizes that with the rise of neoliberal capitalism and postmodernism dominating the academy, Marxian-inspired theory and praxis are gradually decreasing. In addition, Fukuyama's the End of History has led many scientists to forget about the real problems of capitalism and to focus on issues such as micro-analysis, globalization and individualization. Capitalism has

been rapidly transforming over the past 25 years. Fuchs emphasize that it is time to re-read Marx because of the rapid transformation of information and communication technologies (ICT) and the crisis of capitalism in 2008. This re-reading should be far beyond repeating the known. According to Fuchs, "*Reread Marx is not a mapping of Marx, but a creative renewal of Marx's analysis and radical politics in the twenty-first century*".

Marx's Capital is examined within the framework of digitalization and technological developments in the book. Interest in Capital has increased worldwide after the 2008 crisis. In this context, Fuchs emphasizes that with the popularization of the internet and social media, it is time to discuss Capital in media and communication perspective. He also states that the media, communication, culture, internet and digital technologies are not taken seriously in Marxist theory, but these are important phenomena for modern capitalism. According to Fuchs, media, communication and cultural studies perspectives are needed to better understand Capital today.

The accumulation of capital is reinterpreted with digital technologies in the book. Accordingly, the commodi-

fication time spent on the internet and social media provides capital accumulation through digital technologies. Fuchs states how important technology is to capitalism. He reveals the emphasis on technology in Marx's works, especially *Capital*. In this framework, he says that internet and social media technologies have become "technology fetishism" for digital capitalism. It is also emphasized that ICTs create new spaces for exploitation of labor in digital capitalism.

Fuchs states that Marx's dialectical approach to technology and society has helped avoid the techno-pessimism that has emerged in all technological developments today. For example, technological advances are not always positive for everyone. Communication tools become a means of production beyond communication function. Communication is a material process that reproduces people's social relationships, social structures, social systems, and society. Therefore, the advancement of communication technologies not only changes the form of communication, but also the form of production. For this reason, the purpose of technology and communication policies is to progressively reshape the communication tools, which drive social change with technological transformation as certain production tools.

Fuchs states that there is a linear relationship between industry 4.0 and

digital communication. He defines Industry 4.0 as the application of the combination of internet of things, big data, social media, cloud computing and artificial intelligence to the production and distribution of physical products.

Automation and class struggle are discussed from different perspectives and it is claimed that industry 4.0 emerged as a new ideology in the book. According to Fuchs; "*Industry 4.0 is the attempt to talk a new technological paradigm ideologically into existence.*" Behind this ideology lies neoliberal governments, economists and managers to glorify the digital economy. Additionally, the author claims to be skeptical of industry 4.0. This suspicion is explained by many reasons, such as technological unemployment and the creation of new jobs is unlikely to develop in a positive direction under the conditions of capital accumulation and capitalism's inherent structural crisis potentials, the Internet and embedded into big data flows, then many issues over privacy, data protection and the surveillance of workers and consumers arise, complex technological systems create potentials for accidents and disasters, the advancement of capital concentration and monopolization.

In the last part of the book, Fuchs examines the book titled "*Assembly*" published by Hardt and Negri in 2017 within the framework of transforma-

tion in communication technologies and digital capitalism. In this context, he interprets especially the exploitation of labor according to the new dynamics emerging in digital capitalism. He tries to explain capital accumulation based on digital prosumption and social media in a Marxist perspective. By citing Hardt and Negri, he explains the labor and value on social media: “*Social media too have discovered mechanisms to extract value from the social relationships and connections among users. Behind the value of data, in other words, stands the wealth of social relationships, social intelligence, and social production*”.

Fuchs emphasizes that as long as capitalism is alive, Marx will survive and information and communication technologies will make contradictions in capitalism more visible. It is often stated that Marx’s analysis of capitalism was based on 19th century British capitalism, and therefore was unable to explain 21st century capitalism. However, according to Fuchs, Marx’s dialectical methodology is not only a dialectical logic, but also a concept of dialectical history. Therefore, Marx is guiding in understanding digital capitalism related to communication and technology.

Huseyin Sevgi

**A Pillar of Democracy on Shaky Ground:
Public Service Media in South East Europe
Konrad Adenauer Stiftung
Media Programme SEE, 2019
(editors: Darija Fabijanić, Hendrik Sittig)
ISBN 978-3-95721-596-3, 236 stranica**

Uloga slobodnih medija ključna je za razvoj demokratskih društava, navodi se u *Predgovoru* koji potpisuje Hendrik Sittig (usp. 2019: v). Zbornik donosi pregled 10 javnih medijskih servisa u jugoistočnoj Europi koje pokriva program zaklade Konrad Adenauer Stiftung (KAS). Riječ je uglavnom o medijima koji su iz socijalističkoga prešli u državni, a zatim i

u liberalni model. Prikupljeni podaci analiziraju povijesni razvoj, zakonodavni okvir, financije, ali i organizacijsku strukturu medija. Ključni nalazi pokazuju da većina ispitanika (70 %) doživljava javni medijski servis važnim za demokraciju, dok ih istodobno njih 65 % procjenjuje da su javni medijski servisi pod političkim utjecajem.

Daphne Walter u poglavlju *Public Service Media and Its Future: Legitimacy in the Digital Age: The case of Public Service Media in Germany* ističe kako je neovisnost djelovanja javnoga medijskog servisa osigurana različitim tijelima čiji su članovi stručnjaci iz različitih dijelova društva (usp. 2019: 4, 5). Pretplatu plaćaju svi, dok manji dio sredstava čine sponzorstva i vanjska proizvodnja. Autorica progovara o usponu dezinformacija koje potkopavaju misiju novinarstva kao profesije, a zabrinjava ju i rastući utjecaj digitalnih platformi poput YouTubea i Netflix-a kojima je teško konkurirati. Stoga je ključno pitanje kako osigurati relevantnost i transparentnost te koja će biti uloga javnoga servisa u budućnosti (usp. 2019: 10, 11).

U nastavku zbornika u poglavlju *Survey on the Perception of Public Service Media in South East Europe* donosi se kontekst regionalnog istraživanja koje je provedeno u sklopu SEENPM programa između svibnja i srpnja 2019. godine CAPI metodom (Computer Assisted Personal Interviews) u suradnji agencije Ipsos i KAS Media Programme. Iznimku predstavlja Bugarska, gdje je korištena CATI metoda (Computer Assisted Telephone Interviews). Istraživanje je provedeno na uzorku od 10 383 ispitanika, punoljetnih građana Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Kosova, Moldavije, Crne Gore, Sjeverne Makedonije, Rumunjske i Srbije. Ispitanicima je postavljeno

pet pitanja koja su nastojala istražiti njihovu percepciju uloge javnoga medijskog servisa za demokraciju, analizirati je li javni medijski servis slobodan od političkih utjecaja u njihovoj zemlji, koliko često koriste usluge javnoga medijskog servisa, koji tip financiranja preferiraju, koliko često koriste njegove usluge te kakav bi trebao biti sadržaj koji se emitira na javnom medijskom servisu.

Ilda Londo u poglavlju *Public Broadcasting in Albania: Between Legacy and Future Opportunities* opisuje mješoviti model upravljanja koji uključuje višestruke izvore financiranja (pristojbu, oglašavanje te ugovore s trećim stranama, kao i sredstva iz proračuna) (usp. 2019: 31). Ključni izazovi odnose se na financijski okvir, ali i na proces digitalizacije. Albanski medijski krajolik brojčano je snažan, čak i zasićen, u odnosu na broj stanovnika, ali se i dalje razvija. Rastu zahtjevi za neovisnošću javnoga medijskog servisa opterećenog političkim pritiscima, a tu je i pitanje zastupljenosti političkih aktera u medijima. Rezultati istraživanja javnog mnijenja pokazuju kako Albanci, u odnosu na ostale narode u regiji, najviše vjeruju medijima. S druge strane, identificirani ključni izazovi za sljedeće razdoblje odnose se na prilagodbu digitalnom dobu, kao i zadržavanje relevantnosti te proizvodnju visokokvalitetnog sadržaja (usp. 2019: 41).

Lejla Turčilo u poglavlju *Public Service Media in Bosnia-Herzegovina: A*

Crisis of Legitimacy and Sustainability pojašnjava kako je javni medijski servis odraz tamošnjeg političkog udruženja nakon završetka rata 1995. godine, a podjele temeljene na etničkom ključu odražavaju se na sve sfere društva, pa i na televizijski sadržaj (usp. 2019: 50, 54). Složena medijska scena (jedan javni servis i dva entitetska), kao i različita upravljačka tijela pokazuju nepostojanje sustava koji bi unaprijedio rješavanje operativnih problema, već je svako pitanje, pa i digitalizacija, predmet politizacije. Istodobno, visok stupanj nepovjerenja prema tradicionalnim medijima prati i veliko povjerenje u *online* medije (usp. 2019: 64).

Orlin Spassov u poglavlju *Public Service Media in Bulgaria: Lack of Sustainability* ističe poslovni model tamošnjeg javnoga medijskog servisa temeljen na prihodima od oglašavanja i sponzorstava te mali udio državnih potpora. Dodaje kako su u bugarskom medijskom sustavu prisutni snažni i razvijeni samoregulatorni mehanizmi koji doprinose smanjenju vanjskih pritisaka. Transformacija proizvodnje medijskog sadržaja i poslovanja u digitalnom dobu povezana je s brojnim skandalima i upletanjem političkih aktera. Ipak, ohrabruje podatak da javni medijski servis i dalje uživa veliko povjerenje kod publike (čak 71 % građana redovito prati sadržaje javne televizije) (usp. 2019: 80–85).

Viktorija Car u poglavlju *Public Service Radio and Television in Croatia*

– *at the Service of the Public or Politics?* podsjeća čitatelje na dug i višestepni proces transformacije hrvatskoga javnog medijskog servisa na koji su snažno utjecale političke i upravljačke promjene (usp. 2019: 93). Također, ističe se i pozitivan utjecaj pristupnih pregovora na putu prema EU koji su osigurali nužne izmjene zakonodavnog okvira. Iako najavljena, medijska strategija koja je, među ostalim, trebala problematizirati i budućnost javnog servisa, ostala je još uvijek u idejnoj fazi. U međuvremenu javni medijski servis gubi utрку za gledanost s komercijalnim televizijama te vodi sudske procese protiv svojih zaposlenika, što se tumači udarom na slobodu medija. Ključ rješenja nagomilanih problema autorica vidi u novoj i jasno definiranoj strategiji razvoja, osiguranju političke neovisnosti vodećih ljudi te nužnim upravljačkim promjenama (usp. 2019: 106).

Driton Qeriqi u poglavlju *Kosovo's Public Broadcaster – Insufficient Editorial Independence and Management Competence* ističe kako se u zemlji u kojoj je internet glavni izvor informacija za većinu građana, tradicionalni mediji percipiraju ključnim korektivom. Autor navodi kako su pojedini mediji za vrijeme rata bili u službi međuetničkih sukoba, ali i da je RTK u međuvremenu nastavio graditi imidž nepristrane organizacije (usp. 2019: 115). Ipak, rezultati javnog mnijenja ne idu u prilog tome – čak 50 % građana ne vjeruje da je

njihov javni medijski servis slobodan od političkih utjecaja. Razvoj regulatornog okvira započeo je 1999. godine te se razvijao pod patronatom međunarodne zajednice. Iako je u 2019. godini ulaganjem u tehnologiju omogućena *inhouse* proizvodnja, autor podsjeća kako zemaljski sustav još uvijek nije digitaliziran, no ohrabruje osnutak multimedijskog odjela kojem je cilj osigurati prisutnost na digitalnim platformama. Izvori financiranja od 2012. godine temelje se na vladinim subvencijama i prihodima od oglasa (usp. 2019: 122), a pitanje financijske neovisnosti od države autor smatra ključnim za osiguravanje uredničke neovisnosti.

Nadine Gogu u poglavlju *The Story of an Unfinished transformation to True Public Service Media: The case of Teleradio-Moldova* navodi subvencije države kao temeljni model, a određuju se na temelju godišnjeg proračuna. Rezultati istraživanja javnog mnijenja pokazuju kako većina građana smatra da bi idealan način financiranja bio na temelju plaćanja poreza (45 %). Iako su teme vezane za osiguravanje neovisnosti, transparentnosti te društvenog i političkog pluralizma ugrađene u korporativne politike, zamjetan je značajan udio objava pozitivne orijentacije koje prate protokolarne aktivnosti vladajućih (usp. 2019: 138, 139). Nadalje, proces digitalizacije kasni budući da je vlada odgodila prelazak s analognog signala na digitalni za prvo tromjesečje 2020. godine, a kao glavni razlog navodi se

nedovoljna tehničko-tehnološka infrastruktura te nedostatak novca. Ipak, sadržaje javne televizije moguće je pratiti putem kabelske televizije i interneta općenito. Ključno pitanje postaje neprovođenje reformi koje snažno zagovaraju međunarodne organizacije, ali i pitanje inovacija koje zahtijeva osigurana sredstva, tehničko-tehnološke pretpostavke, ali i ljudske resurse (usp. 2019: 142).

Nataša Ružić u poglavlju *Public Service Media in Montenegro – A Leaf Aflutter in the Wind* ističe kako je crnogorski javni medijski servis započeo s provođenjem reformi 2002. godine pod patronatom međunarodne zajednice, što je rezultiralo usvajanjem novoga zakonodavnog okvira koji je ostao „mrtvo slovo“ na papiru budući da su mediji i dalje u službi vladajućih struktura. Navedeno se ogleda u čestim smjenama vodećih ljudi medija, a politički pritisci rezultirali su i padom povjerenja u medije (usp. 2019: 151, 152). Istodobno, organizacija je suočena i s brojnim internim problemima: manjkom kvalitetnog kadra, nepotizmom prilikom zapošljavanja, kao i nestabilnim financijskim okvirom. Oslanjanjem na međunarodne dokumente i njihovu implementaciju u sklopu europskog puta zemlje jača i autonomija javnoga medijskog servisa, a s ekonomskom neovisnošću ponovno jačaju i politički pritisci. Prilagodba digitalnom dobu započeta je 2015. godine gašenjem analognoga i prelaskom na digitalni signal, a 2017. dogovoren je

daljnji proces digitalizacije koji bi trebao biti dovršen u sljedećih pet godina.

Dragan Sekulovski u poglavlju *Macedonian Radio Television in Need of New Professional Standards* upozorava na značajan pad prihoda od 2018. godine javnog servisa koji je pod dominantnim okriljem države, a što demotivira zaposlenike u ispunjavanju njihovih profesionalnih zadaća. U prilog ne ide ni činjenica da je riječ o medijskoj organizaciji koja ima najmanji budžet u regiji te zadaću proizvodnje medijskog sadržaja na čak devet jezika. Različite i neusklađene interne procedure, kao i siromašna mreža dopisnika, dodatno su opterećenje. Sukob vodećih ljudi u upravljačkoj strukturi osigurao je javnom servisu epitet politički pristranog medija, što se odražava i na javno mnijenje – gotovo 1/3 Makedonaca ne vidi važnost javnoga medijskog servisa za demokraciju, a značajno je manji udio stanovnika koji svakodnevno konzumiraju medijske sadržaje (usp. 2019: 183–187).

Romina Surgu i Liana Ionescu u poglavlju *Public Service Media in Romania: The Battle for Independence from Politics* opisuju zahtjevan put transformacije poslovanja i uređivačke politike tamošnjeg javnoga medijskog servisa na koji su snažno utjecale političke okolnosti i prelazak iz komunističkoga u demokratski model. Kombinirani model financiranja koji uključuje pretplatu i oglašavanje, ali i državne subvencije, rezultirao je

najnižom pretplatom u EU (usp. 2019: 196). S druge strane, proces digitalizacije značajno kasni u odnosu na druge zemlje u okruženju, no autorice vide njegov veliki doprinos digitalizaciji bogate arhivske građe do 2025. godine. Aktualni problemi odnose se na pokušaj ograničavanja slobode izražavanja od strane vladajućih, netransparentno financijsko izvještavanje te zahtjeve za implementacijom mnogih reformskih inicijativa (usp. 2019: 200–205).

Konačno, Miroljub Radojković u poglavlju *Public Service Media in Serbia: A State of Flux* opisuje dvije faze razvoja: do 2000-te i nakon nje. I dok je prva faza obilježena snažnim utjecajem autoritarnog režima, druga je faza razvoja osigurala novu upravljačku strukturu i vodstvo okrenuto postizanju profesionalnih medijskih standarda (usp. 2019: 215). Nova faza razvoja nastupila je 2011. godine usvajanjem medijske strategije i usklađivanjem nacionalnog zakonodavstva s europskim, no autor ističe dva problema, financiranje i političku pristranost, budući da bi medij morao moći samostalno djelovati bez upletanja države. Kvaliteta programa ocjenjuje se upitnom, ponajviše zbog velikog udjela repriznog sadržaja (usp. 2019: 218–221), a zamjetna je i velika vidljivost vladajućih političkih aktera u programu, u čemu im pomažu i naklonjeni komercijalni mediji (usp. 2019: 223). Nekoliko puta odgađani proces digitalizacije konačno je dovršen 2015. godine, a suvremeni izazo-

vi fokusirani su na prilagodbu javnog medijskog servisa mlađim gledateljima te na realizaciju medijske strategije za razdoblje 2018. – 2023.

Zbornik radova *A Pillar of Democracy on Shaky Ground: Public Service Media in South East Europe* iznimno je zanimljivo i korisno štivo koje u središte interesa stavlja ulogu javnih medijskih servisa u regiji donoseći komparativni prikaz stanja u zemljama koje su članice EU-a, ali i onima koje su tek na početku svojega europskog puta. Mnoštvo korisnih podataka, detaljni opisi povijesnog razvoja, kao i podaci vezano za istraživanje javnog mnijenja unutar poje-

dine analizirane zemlje pomažu čitateljima razumjeti i pratiti pokazatelje razvoja nacionalnih medijskih sustava poput poslovnih modela, povjerenja u medije, korisničkih preferencija vezanih uz javni medijski servis, kao i preferiranog tipa financiranja. Riječ je vrlo vrijednom izdanju, koje nakon više od pet godina sustavno prikazuje stanje medijske scene na području jugoistočne Europe. Zbornik će nesumnjivo koristiti studentima novinarstva, komunikologije, medijima te istraživačima zainteresiranim za proučavanje medijskih sustava u regionalnom kontekstu.

Tanja Grmuša

Valentina Majdenić, *Mediji, tekst, kultura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 191 str., ISBN 978-953-355-300-9

Knjiga Valentine Majdenić *Mediji, tekst, kultura* u izdanju Naklade Ljevak, koju je uredila Nives Tomašević, problematizira medijski sadržaj, ali i upotrebu medija u različitim oblicima u nastavi. Kako ističe autorica u *Predgovoru*, knjiga je pokušaj približavanja Nacionalnom kurikulumu iz predmeta hrvatski jezik budući da se teme iz medija obrađuju upravo u okviru predmeta medijske kulture. U prvom poglavlju *Mediji* autorica podsjeća čitatelje na mnogobrojne definicije medija raznih domaćih medijskih

teoretičara (Lipovčan, Peruško), ali i stranih (Black i Bryant, McLuhan) koje su vrlo široke, što ponekad otežava njihovo razumijevanje, te se autorica priklonila onoj koja definira medije kao sredstvo prenošenja poruke (usp. 2019: 20).

Razvoj novih tehnologija doprinio je bržoj razmjeni i recepciji informacija, stoga autorica naglašava nužnost posjedovanja znanja i vještina koje bi omogućile razlikovanje vrijednoga medijskog sadržaja od bezvrijednog (usp. 2019: 25, 26), o čemu govori

drugo poglavlje *Kultura i mediji u nacionalnom kurikulumu nastavnog predmeta hrvatski jezik*.

Središnje mjesto u životu pojedinca, ali i obitelji zauzima *Televizija*, što je istoimeni naziv trećeg poglavlja. Uspoređujući ulogu obrazovnog sadržaja na javnoj i na komercijalnim televizijama, autorica zaključuje kako je javni medijski servis u prednosti u odnosu na komercijalne televizije (usp. 2019: 41–44). S druge strane, edukativnu prazninu u medijima još uvijek nadomješta sadržaj na Hrvatskom radiju, o čemu autorica detaljnije piše u četvrtom poglavlju *Radio*, analizirajući obilježja radija kao medija u digitalnom dobu te korisničke preferencije slušatelja. U iscrpnom petom poglavlju *Strip* autorica analizira snagu stripa kao medija, privlačnog brojnim kulturolozima, sociolozima i estetičarima, jer je on istodobno „... i strip, i film i televizija“ (2019: 58). Uloga teksta u stripu pokazuje njegovu bliskost s književnošću, dok s filmom dijeli pričanje priča čitateljima putem slika (usp. 2019: 65). Nadalje, ističe se uloga stripa u stvaranju animiranog filma, a autorica tumači i njegovu propagandnu ulogu tijekom Drugog svjetskog rata kao sredstva borbe protiv nacizma i fašizma. Poseban dio poglavlja čini detaljan pregled stripa u Hrvatskoj od 30-ih godina 20. stoljeća u kojem se ističe pojava kulturnog časopisa *Plavi vjesnik* 1954., osnivanje grupe *Novi kvadrat* 1977. sve do razvoja grupe *ZOOT* 80-ih godina (usp. 2019: 70–75). U

posljednjem desetljeću 20. stoljeća važnost stripa prepoznata je u hrvatskim dnevnim novinama koje ga i revitaliziraju te on doživljava renesansu. Nabrajajući vrste stripova (pustolovni, povijesni, detektivski, ratni, fantastični, vestern, humoristični i dječji), autorica se najviše zadržava na posljednjoj kategoriji. Iako mnogi kritiziraju strip kao medij zbog odvlačenja pažnje djece, Majdenić u njemu vidi veliki obrazovni potencijal budućići da je riječ o jednostavnoj i jeftinoj metodi za približavanje materinjeg jezika djeci i učenicima općenito (usp. 2019: 80, 81).

Jednako pozitivan stav ima i kada su u pitanju *Dječji časopisi* koji su u središtu istoimenog šestog poglavlja, a koje autorica smatra odličnim alatom za zblizavanje roditelja i djece te odmak od sveprisutnih digitalnih medija (usp. 2019: 83). Riječ je o izdanjima koja su pokrenuli lokalni učitelji s ciljem smanjivanja nepismenosti, a čiji je opstanak često ugrožen zbog nedostatka financijskih sredstava (usp. 2019: 83–86). Nadalje, autorica donosi detaljan pregled hrvatskih dječjih časopisa od 1864. do 1950., a zatim i časopisa kao što su *Smib* i *Prvi izbor*, koji su odgojili brojne naraštaje, služeći kao dopuna čitankama u nastavi hrvatskog jezika, a izlaze i danas. *Slikovnica* je tema sedmog poglavlja knjige, a iako je njezina razina upotrebe nešto slabija, ponajviše jer ju se percipira medijem za predškolsku djecu, Majdenić ističe njezine višestruke korisne funkcije u nastavi u

nižim razredima: od informativno-odgojne do estetske, iskustvene i zabavne. U osmom poglavlju *Film* autorica istražuje potencijale upotrebe ovog medija u nastavi, dok u devetom poglavlju *Animirani film* analizira ulogu digitalne animacije u realizaciji projekta. Unutar ove cjeline autorica obrađuje načela nastave filma gdje daje jasne smjernice kako strukturirati nastavni sat u kojem će u središtu biti film (kako gledati, analizirati i interpretirati sadržaj). Povijest igranog filma u Hrvatskoj u središtu je desetog poglavlja *Igrani film*, a posebnu pažnju posvećuje i *Dokumentarnom filmu* u jedanaestom poglavlju, kao i *Igrokazu* u dvanaestom, koji smatra snažnim alatom za jačanje kognitivnog razvoja djeteta, ali i poticanje odlaska djece u kazalište. Posljednje trinaesto poglavlje *Kultura* sistematizira poznate kulturne centre i događaje poput Noći kazališta, SLUK-a, Dokkice, Memorijalnog centra „Nikola Tesla“ u Smiljanu koje autorica smatra primjerenima dječjoj dobi i preporučljivima za integraciju u nastavne kurikule. Na kraju knjige možemo pronaći popis literature i korištenih izvora, kazalo imena, kao i bilješku o autorici.

Knjiga Valentine Majdenić *Mediji, tekst, kultura* vrijedan je doprinos podučavanju medijske kulture u osnovnoškolskim obrazovnim ustanovama, posebice jer je riječ o ograničenom broju sati u sklopu nastave hrvatskog jezika. Dajući povijesni prikaz razvoja tradicionalnih medija u Hrvatskoj, autorica je uspjela sažeti najvažnije podatke za čitatelje. Osobito vrijedan doprinos je komparativni prikaz razvoja stripa u Hrvatskoj, kao i dječjih časopisa, koje autorica promatra kao korisne alate u izvođenju nastave. Autorica uspješno povezuje sadržaj, različite vrste medija te promatra kako se oni odnose prema sadržaju, ali i publici u cjelini. Ponašanje publike i način recepcije medijskog sadržaja grade kulturne kodove koje treba znati primjenjivati u svakodnevnom radu, a posebice odgojno-obrazovnome. Knjiga će koristiti ne samo učenicima i nastavnicima u smislu valorizacije nastavnih sadržaja posvećenih medijskoj kulturi i medijskom opismenjavanju djece, već i svima koji se obrazuju za rad u odgojno-obrazovnim ustanovama.

Tanja Grmuša